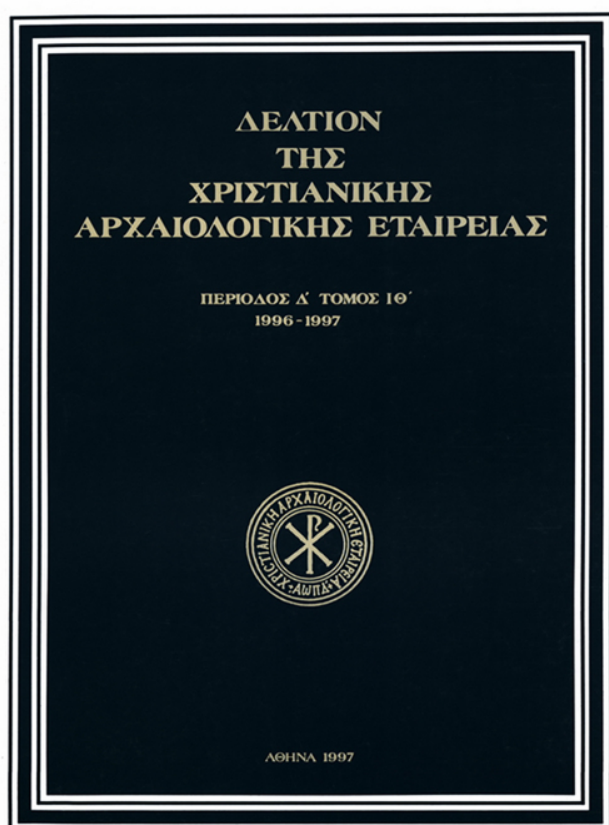

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 19 (1997)

Δελτίον ΧΑΕ 19 (1996-1997), Περίοδος Δ'

Στοιχεία για την παλαιοχριστιανική και
βυζαντινή Ίμβρο

Ευγενία ΧΑΛΚΙΑ

doi: [10.12681/dchae.1179](https://doi.org/10.12681/dchae.1179)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΧΑΛΚΙΑ Ε. (1997). Στοιχεία για την παλαιοχριστιανική και βυζαντινή Ίμβρο. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 19, 351–368. <https://doi.org/10.12681/dchae.1179>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Στοιχεία για την παλαιοχριστιανική και βυζαντινή
Τμβρο

Ευγενία ΧΑΛΚΙΑ

Δελτίον ΧΑΕ 19 (1996-1997), Περίοδος Δ' • Σελ. 351-368

ΑΘΗΝΑ 1997

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΑΙ BYZANTINΗ IMBRO¹

Ο Βυζαντινός νομοφύλαξ Ιωάννης ο Ευγενικός, που επισκέφθηκε την Ίμβρο λίγα χρόνια πριν από την Άλωση, αρχίζει την εγκωμιαστική του «Έκφραση» στο νησί ως εξής: «Ίμβρος ἡ νῆσος, νῆσος χαριεστάτη καὶ τῶν γε ἐν Αἰγαίῳ πελάγει ἀρίστη κεῖται μὲν ἐν καλῇ τῆς θαλάττης, οἶμαι δὲ καὶ τοῦ κόσμου παντός, εὐθὺς μετὰ τὸν Ἑλλήσποντον ἐν ἀρχῇ τοῦ πελάγους»².

Η γεωγραφική αυτή θέση, που τόσο γοήτευσε τον Βυζαντινό λόγιο, ώστε να θεωρεί ότι η Ίμβρος κείται στο ωραιότερο σημείο του κόσμου, παρουσιάζει παράλληλα και ιδιαίτερη στρατηγική σημασία, γεγονός που υπήρξε καθοριστικό για την τύχη της από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι στις αρχές του 5ου π.Χ. αιώνα επιλέχθηκε το νησί από τους Αθηναίους για την εγκατάσταση αποικίας κληρουχών³, ούτε ότι μετά τη Μικρασιατική καταστροφή παραχωρήθηκε, με τη Συνθήκη της Λωζάνης (1923) στην Τουρκία, για τον έλεγχο των Στενών.

Οι συνθήκες που επικρατούν συνεπώς στο νησί δικαιολογούν και την έλλειψη συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας. Για την ιστορία του θέματος πρέπει να αναφερθεί ότι ο πρώτος που ασχολήθηκε σοβαρά, παρότι ερασιτεχνικά, με την αρχαιολογική έρευνα στην Ίμβρο ήταν ο Ίμβριος, μετέπειτα μητροπολίτης Μηθύμνης, Νικηφόρος Γλυκάς, ο οποίος εποίμανε στο νησί από

το 1873 έως το 1881⁴. Στα λίγα αυτά χρόνια ο λόγιος και φωτισμένος ιεράρχης, κινούμενος προφανώς από ενδιαφέρον για την ιστορία της ιδιαίτερης πατρίδας του, φρόντισε όχι απλώς να συλλέξει διάσπαρτο υλικό, κυρίως αρχαία γλυπτά και επιγραφές, αλλά και να μεταφέρει όλα αυτά τα αντικείμενα στο κτήριο της Μητρόπολης, δημιουργώντας έτσι ένα μικρό μουσείο. Ατυχώς, από τη συλλογή αυτή δεν έχει περισωθεί σχεδόν τίποτα στο νησί· τα εκθέματά της, μετά την αναχώρηση του Νικηφόρου από την Ίμβρο, σκορπίστηκαν ή πουλήθηκαν, εξαιτίας της ολιγωρίας των διαδόχων του, από τους ίδιους τους υπαλλήλους της μητρόπολης, για να καταλήξουν πολλά από αυτά, στα μουσεία του Λούβρου, του Βερολίνου, της Κωνσταντινούπολης και της Αθήνας⁵. «Έτσι», όπως παρατηρεί ο Ν. Ανδριώτης, «ανεμοσκορπίστηκε ο αρχαιολογικός πλούτος του νησιού μας, που αν τύχαινε σε καλύτερα χέρια, μπορούσε να σχηματίσει ένα ολόκληρο τοπικό μουσείο, στολίδι του τόπου και ανεκτίμητο μνημείο του ελληνικού ιστορικού του παρελθόντος, όπως έχουν να επιδείξουν όλα τα ιστορικά ελληνικά νησιά»⁶. Αρκούμε λοιπόν στις πληροφορίες που παρέχουν, για ορισμένα από αυτά τα έργα, οι δημοσιεύσεις κατ' αρχήν του ίδιου του μητροπολίτη⁷, αλλά κυρίως των ξένων αρχαιολόγων C. Fredrich, Ch. Picard και A. Reinach⁸,

1. Το θέμα παρουσιάστηκε, σε πρώτη μορφή, στο 15ο Συμπόσιο της ΧΑΕ. Βλ. Δέκατο πέμπτο Συμπόσιο Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης. Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων, Αθήνα 1995, σ. 80.

2. Ιωάννου του Ευγενικού, Εἰς τὴν νῆσον Ἰμβρον ἐγκωμιαστικὴ ἔκφρασις: J. Boissonade, *Anecdota nova*, Hildesheim 1962, σ. 329-331.

3. Η. και Α. Ανδρέου, «Η Ίμβρος στην αρχαιότητα», *Αρχαιολογία* τεύχ. 41 (1991), σ. 96· Σ. Παπαγεωργίου, *Ίμβρος, η ιστορία ενός ελληνικού νησιού*, Αθήνα 1994, σ. 17-20.

4. Για την προσωπικότητα και το έργο του Νικηφόρου Γλυκά βλ. Β. Ἀτέση, «Ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Ἰμβρου καὶ Τενέδου ἀνὰ τοὺς αἰῶνας», *Ἐκκλησία καὶ Θεολογία* 2 (1982), σ. 478-481· Μ. Καρᾶς, *Ἡ νῆ-*

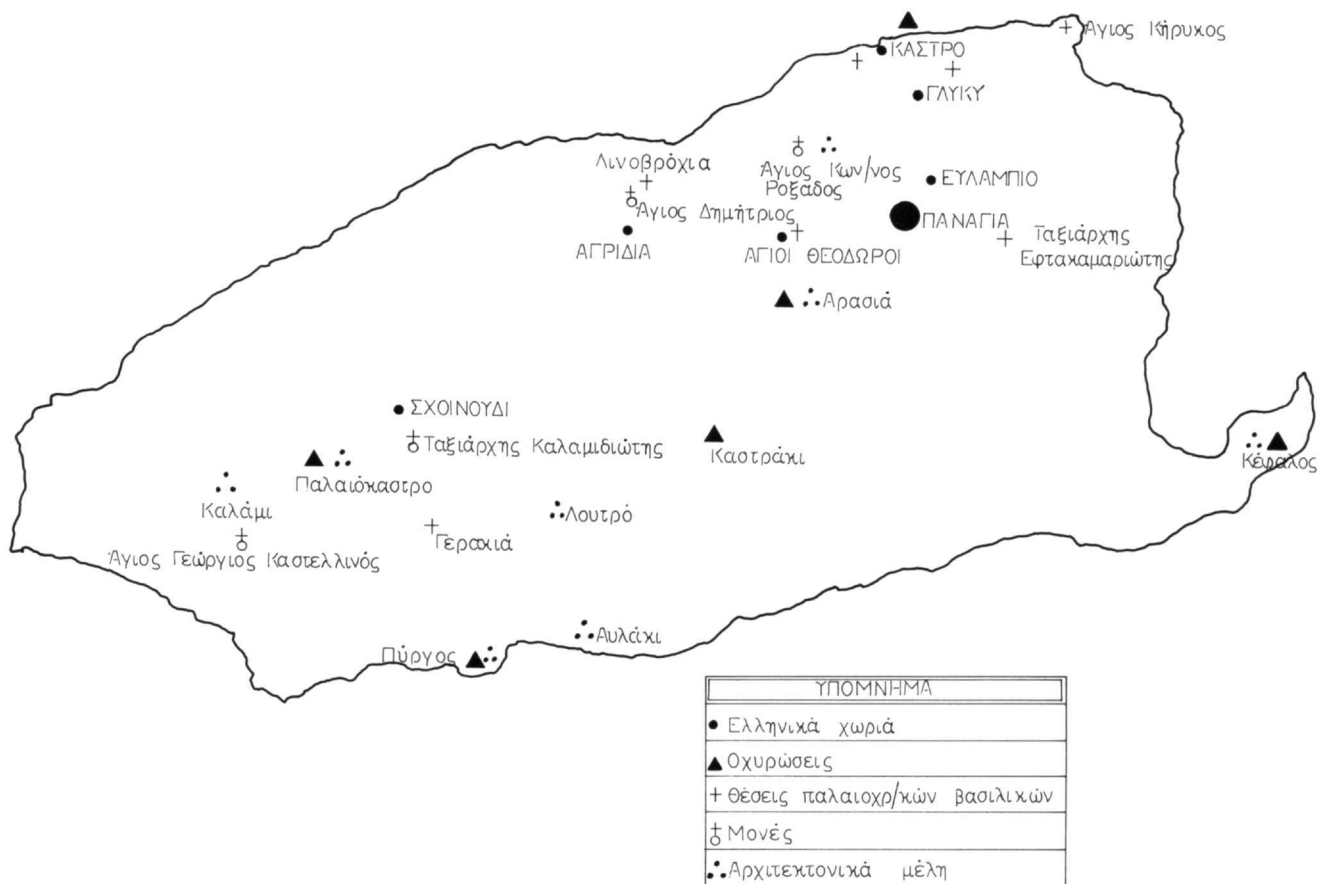
σος Ἰμβρος. Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν της, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 176.

5. C. Fredrich, «Imbros», *AM* 33 (1908), σ. 101· Ν. Ἀνδριώτης, «Ἡ Ἰμβρος, Ὁμιλία πρὸς τὰ μέλη τῆς Ἰμβριακῆς Ἐνώσεως Μακεδονίας Θράκης», *Θεσσαλονίκη* 1954, σ. 17-18.

6. Ν. Ἀνδριώτης, ὁ.π., σ. 18.

7. Ν. Γλυκάς, «Περὶ τινων ἀνεκδότων ἐπιγραφῶν τῆς νήσου Ἰμβρου», *ΕΦΕΚ*, Παράρτημα τομ. ΙΓ' (1980), σ. 3-6.

8. C. Fredrich, ὁ.π., σ. 101, 112· Ch. Picard - A.J. Reinach, «Voyage dans la Chersonèse et aux îles de la mer de Thrace», *BCH* 36 (1912), σ. 315-326.

Εικ. 1. Χάρτης της Ίμβρου.

που επισκέφθηκαν και περιόδευσαν την Ίμβρο στις αρχές του αιώνα μας. Σήμερα προσπάθεια για τον εντοπισμό και την καταγραφή των μνημείων της Ίμβρου γίνεται από την Εταιρεία Μελέτης Ίμβρου και Τενέδου⁹, καθώς επίσης και από τους Ιμβρούς της διασποράς, αρχαιολόγους ή αρχαιόφιλους.

Γίνεται συνεπώς κατανοητός ο λόγος για τον οποίο τα στοιχεία που παρουσιάζονται εδώ είναι αποσπασματικά και ενδεικτικά μόνον για το πόσες πληροφορίες ακόμα λανθάνουν ή πόσες έχουν χαθεί οριστικά, στον πυρετό των μεγάλων κατασκευαστικών έργων που εκτελούνται σήμερα στο νησί.

Αποικία, όπως ήδη αναφέρθηκε, των Αθηναίων, η Ίμβρος είχε ιδιαίτερα στενούς δεσμούς με τη μητρόπολη, τους οποίους κατάφερε να διατηρήσει και κατά την πρώιμη Ρωμαιοκρατία¹⁰. Αυτός ήταν, πιστεύω, και ο λόγος για τον οποίο η Ίμβρος υπήχθη, όπως μας πληροφορεί ο Συνέκδημος του Ιεροκλέους¹¹, στην επαρχία Ελλάδος ή Αχαΐας με πρωτεύουσα την Κόρινθο και όχι στη γειτονική της επαρχία Θράκης. Η αναφορά της στον Συνέκδημο, κείμενο του βου αιώνα, που μεταφέρει την κατάσταση που επικρατούσε τουλάχιστον κατά την προηγούμενη εκατονταετία, προϋποθέτει οπωσδήποτε την ύπαρξη οργανωμένης χριστιανι-

9. Στην Εταιρεία και ειδικά στον γραμματέα της κ. Γ. Ξεινό εκφράζω θερμές ευχαριστίες για την παραχώρηση πληροφοριών και φωτογραφιών από το αρχείο της.

10. Βλ. σημ. 3.

11. E. Honigman, «Le Synekdhemos d'Hiéroklès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre», *Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae Forma Imperii Byzantini*, I (Bruxelles 1939), σ. 19 αρ. 649.2.

Εικ. 2. Κάστρο, Αγία Μαρίνα: μαρμάρινοι αμφικίονες αναχρησιμοποιημένοι στην πλακόστρωση της αυλής.

κής κοινότητας στο νησί. Δεν γνωρίζουμε όμως τίποτα για το εκκλησιαστικό καθεστώς που επικρατούσε, εφόσον οι σχετικές πηγές δεν αναφέρουν το όνομα της Ίμβρου πριν από τον 11ο αιώνα¹², σε αντίθεση με τη γειτονική Λήμνο, της οποίας η επισκοπή μαρτυρείται ήδη το 325¹³. Δεν αποκλείεται συνεπώς από την παλαιοχριστιανική έως και τη μεσοβυζαντινή εποχή η εκκλησία της Ίμβρου να υπαγόταν στην επισκοπή Λήμνου, όπως υποθέτουν οι μελετητές που ασχολήθηκαν με το θέμα¹⁴.

Σε αντίθεση με τη σιωπή των πηγών τα αρχαιολογικά δεδομένα είναι αρκετά εύγλωττα, ώστε να μην υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι την εποχή που γράφτηκε ο Συνέκδημος όχι απλώς υπήρχαν οργανωμένες χριστιανικές κοινότητες στο νησί, αλλά διέθεταν και σημαντικά λατρευτικά κτίσματα με αξιόλογο ζωγραφικό και γλυπτικό διάκοσμο.

Στην περιοχή του σημερινού χωριού Κάστρο, του

σπουδαιότερου κέντρου από την κλασική εποχή έως τον 18ο αιώνα στην Ίμβρο¹⁵, εντοπίστηκαν από τον Νικηφόρο Γλυκά τα ερείπια τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής με ψηφιδωτά δάπεδα κοσμημένα με βλαστούς και πουλιά¹⁶. Τα ερείπια του μνημείου, νοτιοανατολικά του σύγχρονου οικισμού και κοντά στον κόλπο του Καρδάμου, στη θέση «Ψηφί» (εικ. 1) ήταν ορατά έως τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας. Από τη βασιλική αυτή προέρχονται πιθανότατα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη που έχουν αναχρησιμοποιηθεί στην ενοριακή εκκλησία του Κάστρου, την Αγία Μαρίνα, κατά την ανακαίνισή της το 1900¹⁷. Πρόκειται για κορμούς κιόνων, ένας από τους οποίους φέρει ανάγλυφο σταυρό, δύο κιονόκρανα και απλά ακόσμητα επιθήματα, που στηρίζουν τη στέγη του νάρθηκα, καθώς και για δύο αμφικίονες παραθύρου που αναχρησιμοποιήθηκαν στην πλακόστρωση της αυλής (εικ. 2).

Τα κιονόκρανα, ιωνικά με επίθημα, ανήκουν στην απλουστευμένη παραλλαγή του τύπου που επικρατεί κατά τον 6ο αιώνα¹⁸. Το πρώτο χαρακτηρίζεται από το πολύ χαμηλό ιωνικό τμήμα με εντελώς σχηματοποιημένες έλικες και επίθημα κοσμημένο στη μία πλευρά του από σταυρό μέσα σε διπλό κύκλο¹⁹ (εικ. 3), ενώ το δεύτερο, με επίσης περιορισμένο ιωνικό τμήμα και συμβατικά δηλωμένες έλικες, φέρει κομψότερο επίθημα, με διακόσμηση από φύλλα άκανθας, που εκτείνονται και στα προσκεφάλαια²⁰ (εικ. 4).

Προς την άλλη πλευρά του λόφου του Κάστρου, νοτιοδυτικά του σύγχρονου οικισμού και σε μικρή απόσταση από το παλιό λιμάνι του νησιού (εικ. 1) βρέθηκαν, κατά τη διάρκεια εργασιών ανέγερσης μεγάλου ξενοδοχειακού συγκροτήματος, ερείπια κτίσματος. Όπως με βεβαιώσαν αυτόπτες μάρτυρες, στο κτήριο υπήρχε ψηφιδωτό δάπεδο με παραστάσεις πτηνών. Δεν αποκλείεται συνεπώς η ύπαρξη στη θέση αυτή

12. Βλ. παρακάτω σ. 364.

13. Στα Πρακτικά της πρώτης Οικουμενικής Συνόδου αναφέρεται ο μητροπολίτης Λήμνου Στρατήγιος: *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, (Mansi), τομ. II, στ. 700.

14. Βλ. Ἀτέση, ό.π., σ. 437· Μ. Καράς, ό.π., σ. 82.

15. Στην περιοχή βρίσκεται η θέση του αρχαίου δήμου της Ίμβρου καθώς και της βυζαντινής πόλης - πρωτεύουσας του νησιού, ιδιότητα που διατήρησε ο οικισμός έως τις αρχές του 18ου αιώνα: A. Conze, *Reise auf den Inseln des Thrakischen Meeres*, Hannover 1860, σ. 81· C. Fredrich, ό.π., σ. 86 κε.: A. Philippson, *Die griechischen Landschaften*, τόμ. IV: *das aegaeische Meer und sein Inseln*, Frankfurt am Main 1959, σ. 228· Μ. Καράς, ό.π., σ. 55· Η. και Α. Ανδρέου, ό.π., 96-97, 99.

16. C. Fredrich, ό.π., σ. 88.

17. Μ. Καράς, ό.π., σ. 218· Ε. Χαλκιά, «Οι ενοριακοί ναοί της Ίμβρου», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* I (1993-1994), σ. 293-294.

18. V. Vemi, «Les chapiteaux ioniques à imposte de Grèce à l'époque paléochrétienne», *BCH Supplément* XVII, Athènes 1989, σ. 17 κε.

19. Ανάλογον τύπου κιονόκρανα πρβλ. V. Vemi, ό.π., σ. 169, 171, 201, αρ. 227, 234, 317, 318, πίν. 65, 67, 91.

20. Ανάλογη διακόσμηση προσκεφαλαίου απαντά σε πολλά ιωνικά κιονόκρανα του απλουστευμένου τύπου· βλ. ενδεικτικά V. Vemi, ό.π., σ. 161, 184, 186, 187, αρ. 165, 203, 278, 279, 280, πίν. 51, 59, 78, 79.

μιας δεύτερης παλαιοχριστιανικής βασιλικής από την οποία προέρχονται πιθανόν τα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη που σήμερα στολίζουν τον μικρό κήπο του δημαρχείου στην πρωτεύουσα του νησιού, την Παναγία²¹ και των οποίων παραθέτω σύντομο κατάλογο:

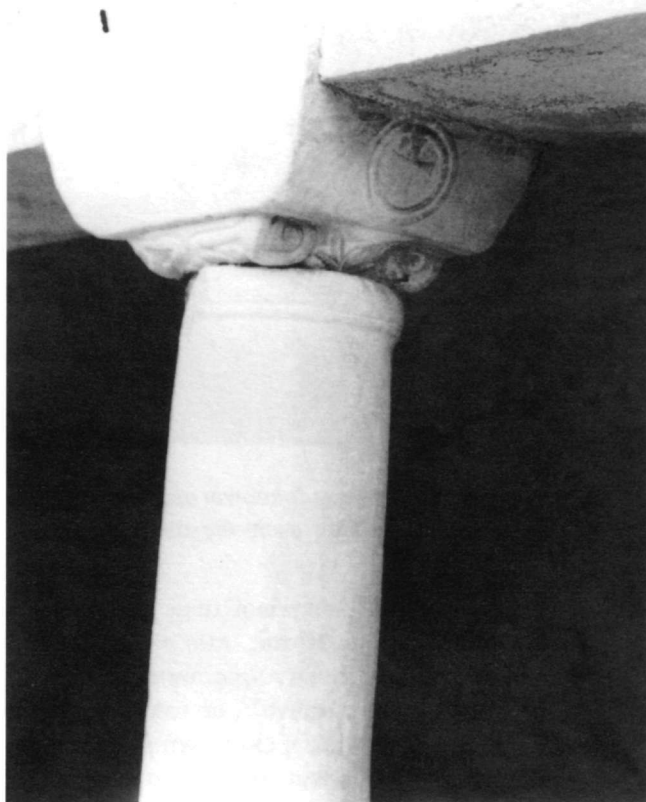
1. Βάση κίονα, απλού αττικού τύπου, με αποκεκρουμένη την πλίνθο (ύψος 0.18 μ., διαμ. 0.295 μ., διαστ. πλευρών πλίνθου 0.38 x 0.38 μ.).
2. Βάση κίονα ίδιου τύπου με την προηγούμενη²² (ύψος 0.18, διαστ. πλευρών πλίνθου 0.40 x 0.40 μ.).
3. Πεσσίσκος ορθογώνιας διατομής. Σε δύο από τις πλευρές του φέρει ορθογώνιες εγκοπές με ίχνη μολυβδοχοΐας (ύψος 1.23 μ., πλάτος πλευρών 0.21 μ.).
4. Κιονίσκος. Διασώζει την τριπλή καμπυλόγραμμη ταινία της βάσης, ενώ η πλίνθος έχει αποκεκρουσθεί. Στο άνω μέρος καταλήγει σε πλατιά, εξέχουσα ταινία (ύψος 0.90, διαμ. 0.23) (εικ. 5).
5. Επίθημα αμφικίονα ακόσμητο (0.695 x 0.315 x 0.12 μ.).
6. Επίθημα αμφικίονα, με ανάγλυφη διακόσμηση στις δύο στενές πλευρές του από σταυρούς ανάμεσα σε φύλλα άκανθας²³ (0.70 x 0.30 x 0.17 μ.) (εικ. 6).
7. Επίθημα αμφικίονα, με ανάγλυφη διακόσμηση από φύλλα άκανθας και στις τέσσερις πλευρές του. Στη μία από τις στενές πλευρές μεταξύ των φύλλων έχει λαξευθεί και σταυρός²⁴ (0.62 x 0.35 x 0.21 μ.) (εικ. 7).
8. Αμφικίονας από λευκό μάρμαρο με κυανόφαιες φλεβώσεις²⁵. Φέρει συμφυές κιονόκρανο του οποίου η μία πλευρά κοσμεύεται με ανάγλυφα σχηματοποιημένα φύλλα άκανθας, ενώ η άλλη είναι αδρά κατεργασμένη (εικ. 8). Ανήκει σε ένα αρκετά σπάνιο τύπο αμφικίωνων, του οποίου παραδείγματα, πολύ πιο επιμελημένης όμως επεξεργασίας, σώζονται στην Κωνσταντινούπολη και στο Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών²⁶.

21. Σύμφωνα με πληροφορίες, τις οποίες όμως δεν μπόρεσα να εξακριβώσω, τα γλυπτά αυτά μέλη έχουν μεταφερθεί από την περιοχή του Κάστρου.

22. Πρόκειται για τον απλούστερο τύπο βάσης, αρκετά διαδεδομένο κατά την παλαιοχριστιανική εποχή: J. Kramer, «Attische Säulen Basen des 5. und 6. Jahrhunderts n. Ch. und ihre Rohform», *Bonner Jahrb.* 170 (1970), σ. 273, όπου σχετικά παραδείγματα και βιβλιογραφία: J.P. Sodini - K. Kolokotsas, «Alikí II, la basilique double», *Études Thasiennes* X (Paris 1984), σ. 60 κε. εικ. 58-59, πίν. 24a-d.

23. Ανάλογου τύπου επιθήματα, κοινά σε ολόκληρο τον παλαιοχριστιανικό κόσμο βλ. J. P. Sodini, «La sculpture architecturale à l'époque paléochrétienne en Illyricum», *Πρακτικά του 10ου Διεθνούς Συνεδρίου Χριστιανικής Αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 28 Σεπτ. - 4 Οκτ. 1980*, τόμ. Α' Εισηγήσεις, Città del Vaticano-Θεσσαλονίκη 1984, σ. 270, εικ. 34, όπου και τα σχετικά παραδείγματα.

24. Επιθήματα αμφικίωνων με ανάγλυφη διακόσμηση και στις

Εικ. 3. Κάστρο, Αγία Μαρίνα: ιωνικό κιονόκρανο με επίθημα.

9. Ιωνικό κιονόκρανο χωρίς επίθημα, με έντονα εξέχοντα τριγωνικό εχίνο²⁷ (διαστ. 0.40 x 0.33) (εικ. 5). Προχωρώντας νοτιοανατολικά του Κάστρου προς την ενδοχώρα του νησιού συναντά κανείς, νοτιοανατολικά του χωριού Παναγία, το εκκλησάκι του Ταξιάρχη

τέσσερις πλευρές δεν είναι πολύ συνηθισμένα. Ανάλογα παραδείγματα, με διαφορετική όμως διακόσμηση, υπάρχουν στο Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών (αρ. T42a, T44a, T45a, αδημοσίευτα). Επίσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Ραβέννας (αριθ. 719): R. Farioli Campanati, *Corpus della scultura paleocristiana bizantina ed altomedievale di Ravenna*, III: *La scultura architettonica*, Roma 1969, σ. 87, αριθ. 187, εικ. 156.

25. Το μάρμαρο από το οποίο έχουν κατασκευασθεί όλα τα προηγούμενα γλυπτά είναι λευκό, χονδρόκοκκο.

26. Th. Zolt, «Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Ch.», *Asia Minor Studien* 14 (Bonn 1994), σ. 49-50, αρ. 106 πίν. 25. Το παράδειγμα του Βυζαντινού Μουσείου Α.Τ. 41, από την Ακρόπολη, είναι αδημοσίευτο.

27. Το κιονόκρανο μεταφέρθηκε, άγνωστο από πού, και προστέθηκε στη μικρή «συλλογή» το 1996. Ανήκει στην ομάδα III του τύπου των ιωνικών, χωρίς επίθημα κιονοκράνων, που χρονολο-

Εικ. 4. Κάστρο, Αγία Μαρίνα: ιωνικό κιονόκρανο με επίθημα.

Εφτακαμαριώτη (εικ. 1), που ορίζει τη θέση μιας άλλης παλαιοχριστιανικής εκκλησίας. Στην τοιχοδομία του σημερινού μονόχωρου ναΐσκου έχουν ενσωματωθεί πεσσοί και κίονες που στηρίζουν τόξα, σήμερα εντελώς παραμορφωμένα (εικ. 9). Στον ανατολικό τοίχο εξάλλου έχει ενσωματωθεί η αρχική αψίδα με δίλοβο παράθυρο, ορατό μόνο στο εσωτερικό του ναού, ενώ στην εξωτερική πλευρά του ίδιου τοίχου διακρίνονται πλίνθοι από την τοιχοδομία της παλαιάς αψίδας (εικ. 10). Τμήμα από τις πλίνθους της αρχικής τοιχοποιίας επίσης υπάρχει στον νότιο τοίχο του παρεκκλησίου, ενώ στο εσωτερικό του φυλάσσονται ή έχουν αναχρησιμοποιηθεί πολλά μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη. Η πλάκα της αγίας τράπεζας, με πλατύ κυματιοειδές χείλος (διαστ.

0.72 x 0.63 x 0.09 μ.), φαίνεται ότι είναι η αρχική, ενώ ως τράπεζα προθέσεως έχει αναχρησιμοποιηθεί ιωνικό κιονόκρανο με επίθημα (διαστ. 0.62 x 0.48 x 0.22 μ.) (εικ. 11), όμοιο ακριβώς με εκείνο που έχει αναχρησιμοποιηθεί στον νάρθηκα της Αγίας Μαρίνας του Κάστρου²⁸.

Ακόμη νοτιότερα, στο εσωτερικό πάλι του νησιού, εντοπίζεται μια τέταρτη παλαιοχριστιανική βασιλική, στη θέση που κατέχει σήμερα το παρεκκλήσι των Αγίων Θεοδώρων, ανατολικά του ομώνυμου χωριού (εικ. 1), όπου και η αρχική τοποθεσία του οικισμού σύμφωνα με την προφορική παράδοση. Πράγματι, στην περιοχή υπάρχουν λείψανα τοίχων και πολλά μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, μερικά από τα οποία φυλάσσονται στον ναΐσκο: τμήμα του

γούνται μεταξύ 370-410, κατά τους J. Herrmann και J.P. Sodini, «Exportation de marbre thasien à l'époque paléochrétienne: le cas de chapiteaux ioniques», *BCH* 101 (1977), σ. 471 κε., όπου και παραδείγματα. Παρόμοια κιονόκρανα υπάρχουν επίσης στη συλλογή της Ροτόντας Θεσσαλονίκης: Χ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, Δ. Παπανι-

κόλα-Μπακιρτζή, «Κιονόκρανα της Συλλογής Ροτόντας Θεσσαλονίκης (Μέρος Β: Ιωνικά κιονόκρανα)», *Μακεδονικά* 20 (1980) σ. 219, αρ. 4, 5, 7 πίν. 1δ, 2α, 2γ.

28. Βλ. παραπάνω, σ. 354, εικ. 4.

Εικ. 5. Παναγία, κιονίσκος και ιωνικό κιονόκρανο.

Εικ. 6. Παναγία, επίθημα αμφικίονα.

θωρακίου με κυματοειδές πλαίσιο, ανάγλυφο ανισοσκελή σταυρό και τμήμα διπλού κύκλου²⁹ (εικ. 12), τμήματα από κορμούς κιόνων, κιονίσκων και πεσίσκων, καθώς και βάση κίονα, ίδιου τύπου με εκείνες που περιγράφονται παραπάνω³⁰. Από το αρχικό

μνημείο σώζεται μόνον η μεγάλη ημικυκλική αψίδα, ενσωματωμένη στο μεταγενέστερο παρεκκλήσιο³¹ (εικ. 13).

Πέμπτη βασιλική πρέπει να αναζητηθεί με βεβαιότητα στη νοτιοδυτική πλευρά της Ίμβρου, νοτιοανατολικά

29. Το θωράκιο αυτό μπορεί να θεωρηθεί απλούστερη παραλλαγή του τύπου των θωρακίων με σταυρούς εκατέρωθεν κύκλου ή δάφνινου στεφανιού, από όπου ξεκινούν συνήθως δύο ελικοειδείς ταινίες, που καταλήγουν στις βάσεις των σταυρών. Παραδείγματα τους βλ. 'Α. Όρλάνδο, «Παλαιοχριστιανικά Βασιλικά της Λέσβου», *ΑΔ* 12 (1929), σ. 32, εικ. 32, σ. 46, εικ. 48· Γ. Σωτηρίου,

«Αί χριστιανικά Θήβαι της Θεσσαλίας», *ΑΕ* 1929, σ. 77, εικ. 90, J. P. Sodini - Kolokotsas, ό.π., σ. 70 εικ. 67, πίν. 4ε, 28α.

30. Βλ. παραπάνω, σ. 354.

31. Περιγραφή και σχέδια του ναΐσκου βλ. Α. Πασαδαίο, *Η λαϊκή αρχιτεκτονική της Ίμβρου*, Αθήνα 1973, σ. 40 πίν. 17Α-Β.

Εικ. 7. Παναγία, επίθημα αμφικίονα με διακοσμημένες και τις τέσσερις πλευρές του.

του χωριού Σχοινούδι, στην περιοχή «Γερακιά» (εικ. 1), όπου βρίσκεται το ερειπωμένο σήμερα εξωκλήσι της Παναγίας. Η περιοχή είναι γεμάτη από υστερορωμαϊκά όστρακα. Επίσης γύρω στο εκκλησάκι υπάρχει πλήθος από διάσπαρτα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέ-

32. Πρόκειται για τον τύπο VI, σύμφωνα με την κατάταξη Kautzsch (R. Kautzsch, *Kapitellstudien*, Berlin-Leipzig 1936, σ. 79 κε.) που γνώρισε ευρύτατη διάδοση κατά τον 6ο αιώνα σε ολόκληρο το Ανατολικό Ιλλυρικό. J.P. Sodini, ό.π., σ. 211 κε., όπου η αναφορά των σχετικών παραδειγμάτων.

Εικ. 8. Παναγία, αμφικίονας με συμφνές κιονόκρανο (λεπτομέρεια).

λη (κορμοί κίωνων, βάση θωρακίου, πεσσίσκοι, θραύσματα κιονοκράνων), ενώ άλλα (τμήματα ιωνικών κιονοκράνων με επίθημα και τμήμα τράπεζας με κυματοειδές χείλος) είναι εντοιχισμένα στους τοίχους του ναΐσκου (εικ. 14-15). Όλα τα γλυπτά είναι κατασκευασμένα από λευκό χονδρόκοκκο μάρμαρο.

Από την περιοχή της «Γερακιάς» είναι πιθανόν να μεταφέρθηκαν και τα δύο κιονόκρανα, τα οποία στολίζουν την είσοδο των αγροτικών φυλακών, που ιδρύθηκαν τη δεκαετία του '60, νοτιοδυτικά του λόφου όπου βρίσκεται το εκκλησάκι της Παναγίας. Το πρώτο (εικ. 16) ανήκει στην απλή παραλλαγή των κορινθιακών κιονοκράνων, που χαρακτηρίζεται από το λυροειδές κόσμημα που σχηματίζεται στο μέσον κάθε πλευράς από την προέκταση των ταινιών των ελίκων³². Το δεύτερο, μακρινή ανάμνηση κορινθιακού κιονοκράνου, φέρει σχηματοποιημένα φύλλα άκανθας στις γωνίες, ενώ οι πλευρές του διακοσμούνται με φύλλα καλάμου (εικ. 17). Η σύνθεση των δύο αυτών φυτικών θεμάτων είναι γνωστή σε κιονόκρανα του 5ου και 6ου αιώνα³³, η ισχυρή όμως σχη-

33. Βλ. ενδεικτικά κιονόκρανο από τη Μαρώνεια (Ε. Τσιμπίδης-Πεντάζος, «Αρχαιολογικά έρευναι εν Θράκη», ΠΑΕ 1971, σ. 113, πίν. 136α, D. Pallas, *Les monuments paléochrétiens de Grèce découverts de 1959 à 1973*, Città del Vaticano 1977, σ. 129, εικ. 82) και επιθήματα ιωνικών κιονοκράνων: J.P. Sodini, ό.π., σ. 272, εικ. 32-33.

Εικ. 9. Παναγία, Ταξιάρχης Εφτακαμαριώτης: εσωτερικό.

ματοποίηση και των φύλλων και η έλλειψη πλαστικότητας που παρατηρείται στο κιονόκρανό μας, χαρακτηρίζει αντίστοιχα γλυπτά του 7ου αιώνα³⁴.

Ο παλαιοχριστιανικός ναός, που έδωσε αργότερα τη θέση του στο εκκλησάκι της «Παναγιάς στη Γερακιά», δεν ήταν ο μοναδικός της περιοχής. Στο νοτιοδυτικό τμήμα της Ίμβρου, ένα από τα πιο εύφορα του νησιού, θα πρέπει να υπήρχαν και άλλες παλαιοχριστιανικές εκκλησίες και φυσικά αντίστοιχες κοινότητες. Σημαντική ένδειξη γι' αυτό αποτελεί ο μεγάλος αριθμός μαρμαρίνων μελών που έχουν εντοιχισθεί ή απόκεινται

στα νεώτερα εξωκλήσια της περιοχής. Το σπουδαιότερο είναι η σταυρόσχημη μονολιθική κολυμβήθρα βαπτιστηρίου³⁵ (διαστ. 1.18 x 1.08 x 0.90, βάρος 0.64) (εικ. 18), που είχε εντοπισθεί ήδη στα τέλη του περασμένου αιώνα, στον νάρθηκα του παρεκκλησίου των Αρχαγγέλων στην τοποθεσία Αυλάκι³⁶ (εικ. 1) και σήμερα έχει μεταφερθεί και φυλάσσεται στον ενοριακό ναό της Αγίας Μαρίνας του Σχοινουδιού. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης τα θραύσματα κορινθιακών κιονοκράνων, που βρίσκονται στον ναό της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στο Καλάμι³⁷, καθώς και οι κορμοί

V. Vemi, ό.π., σ. 122, αρ. 98, πίν. 34· Th. Zollt, ό.π., σ. 13-14, αρ. 11-12, πίν. 5.

34. Βλ. ενδεικτικά κιονόκρανα στο Μουσείο της Ραβέννας: R. Olivieri-Farioli, ό.π., σ. 44, αρ. 73, 75, εικ. 72, 74.

35. Ίδιου τύπου κολυμβήθρα, η οποία χρονολογείται τον 5ο αιώνα, υπάρχει στη βασιλική Μεσσαναγρού της Ρόδου: Ι. Βολανάκης, *Τα παλαιοχριστιανικά βαπτιστήρια της Ελλάδος*, Αθήνα 1976, σ. 129-130,

όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.

36. A. Conze, ό.π., σ. 101. Δεν είναι δυνατόν να διαπιστωθεί χωρίς ανασκαφική έρευνα αν η θέση της κολυμβήθρας ήταν η αρχική ή αν μεταφέρθηκε από κάποιο γειτονικό μνημείο.

37. Γ. Ξεινός, «Οι πληθυσμοί της Ίμβρου και της Τενέδου από το 1453 ως σήμερα», *Ιμβριώτικα* IX (1991), τεύχ. 35, σ. 592.

Εικ. 10. Παναγία, Ταξιάρχης Εφτακαμαριώτης, ανατολική πλευρά.

και οι βάσεις κιόνων στον Άγιο Κωνσταντίνο στο Παλιόκαστρο³⁸. Εξάλλου τμήματα κιονοκράνων είναι εντοιχισμένα στον νάρθηκα του Αγίου Αθανασίου στο Λουτρό και στον δυτικό τοίχο της Παναγίας στο Μάρμαρο, στην ίδια περιοχή (εικ. 1). Στο τελευταίο μάλιστα εξωκλήσι υπάρχουν πολλά θραύσματα μαρμαρίνων μελών, εντοιχισμένα ή διάσπαρτα, στα οποία οφείλεται προφανώς και η τοπωνυμία, ενώ στον γύρω χώρο διακρίνονται λείψανα τοίχων. Τέλος, επιγραφή, πιθανότατα παλαιοχριστιανική, είναι εντοιχισμένη στο εξωκλήσι του Αγίου Ιωάννου στο Σχοινούδι³⁹. Βέβαια, η παρουσία γλυπτών στα παραπάνω εξωκλήσια δεν σημαίνει απαραίτητως και την ύπαρξη παλαιότερου

ναού στην ίδια θέση αφού ο καλλωπισμός των ναών –τόσο των ενοριακών όσο και των εξωκκλησιών– με αρχαία μάρμαρα αποτελεί σχεδόν κανόνα στην Ίμβρο⁴⁰. Λογικό όμως είναι αυτά να έχουν αποσπασθεί από μνημεία που βρίσκονται σε σχετικά κοντινές με τους ναΐσκους αποστάσεις.

Αντίθετα μπορούμε να προσδιορίσουμε με σχετική ακρίβεια τη θέση ενός παλαιοχριστιανικού ναού στο μέσο περίπου της βόρειας πλευράς του νησιού. Βόρεια του χωριού Αγρίδια, στην τοποθεσία «Λινοβρόχια», όπου σώζονται λείψανα οικισμού και τα ερείπια του ναού του Ιμβράμου Ερμή⁴¹, ήλθαν στο φως, με ανασκαφές που πραγματοποίησε ο μητροπολίτης Νικηφό-

38. Γ. Ξεινός, «Οι καταστροφές των εκκλησιών και εξωκκλησιών της Ίμβρου από το 1964 ως σήμερα», *Ιμβριώτικα* XII (1993), τευχ. 46, σ. 850.

39. Η επιγραφή, σε λευκό μάρμαρο, έχει μήκος 0,43 μ. και αναφέρει: ΥΠΕΡ ΕΥΧΗΣ ΚΑΙ ΣΩΤΗΡΙΑΣ: Α. Conze, ό.π., σ. 102. Ο

τύπος των γραμμάτων, όπως το και το είναι χαρακτηριστικά των επιγραφών του δού αιώνα. Βλ. πρόχειρα Μ. Guarducci, *Epigrafia Greca IV: Epigrafi sacre pagane e cristiane*, Roma 1978, σ. 373, εικ. 109.

40. Ε. Χαλκιά, ό.π., σ. 294, σημ. 25.

41. *Υπόμνημα ιστορικών περι της νήσου Ίμβρου*. Κωνσταντινού-

ρος Γλυκάς και αργότερα οι Ch. Picard και A. J. Reinach, μαρμάρινα μέλη και ερείπια ναού με ψηφιδωτό δάπεδο⁴². Ανάμεσα στα ευάριθμα προχριστιανικά γλυπτά και τις επιγραφές που συνέλεξε ο μητροπολίτης, αναφέρει και «ώραϊον ανάγλυφον τεθραυσμένον μὲν, ἀλλὰ κάλλιστα διατηρούμενον... Τὸ μάρμαρον τοῦτο ἔχει μῆκος δύο μέτρων, πλάτος 0.70 καὶ πάχος 0.30. Τὸ δὲ ἀνάγλυφον ἀποτελεῖ, ὡς ἔχει αὐτοτελές τι, διότι ἐν τῷ μέσῳ ὑπάρχει φιάλη, ἐξ ἧς ἐξέρχονται δύο κλήματα διήκοντα ἐκατέρωθεν μέχρι τῶν ἄκρων. Ἐκατέρωθεν τῆς φιάλης ἴστανται δύο ταῶνες, ὁ μὲν ἔχων ὑψωμένην τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ χεῖλος τῆς φιάλης, ὁ δὲ ὀλίγον κεκλιμένην πρὸς τὰ κάτω· ἐκατέρωθεν δὲ τῶν ταῶνων ὑπάρχουσι δύο λαγωὶ τρώγοντες σταφυλὰς, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἔλκει ὀλόκληρον τὸν βότρυν· περαιτέρω πρὸς τῇ ἑτέρᾳ ἄκρᾳ τοῦ μαρμαρίου ὁρᾶται κάλαθος καὶ παῖς παρ' αὐτοῦ κοιμώμενος ὕπτιος. Παρόμοιον τι βεβαίως ὑπῆρχε καὶ ἐν τῇ ἑτέρᾳ ἄκρᾳ ἀλλὰ δυστυχῶς ἐστὶ τεθραυσμένη καὶ τὸ τεμάχιον δὲν εὑρέθη· μόνον ὁ κάλαθος καὶ ἐντεῦθεν σώζεται. Τοιοῦτόν ἐστὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀνάγλυφον, οὗ τὰ τεμάχια συλλέξας καὶ προσαρμόσας ἐπιμελῶς μετεκόμισα εἰς τὴν Μητρόπολιν»⁴³.

Η ακριβής περιγραφή δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ότι πρόκειται για γλυπτό με τυπικά χριστιανικά εικονογραφικά θέματα και όχι για τμήμα της μετόπης του ναού του Ερμού, όπως είχε θεωρήσει ο μητροπολίτης⁴⁴.

Ανάμεσα στα γλυπτά του Μουσείου του Βερολίνου, στο οποίο κατέληξαν ορισμένα από τα αντικείμενα της συλλογής που είχε καταρτίσει ο Ν. Γλυκάς στη Μητρόπολη του Κάστρου⁴⁵, περιλαμβάνεται και μαρμάρινο ανάγλυφο με αριθμό 3064, που αγοράστηκε το 1903 από την περιοχή των Δαρδανελλίων. Το γλυπτό, μήκους 0.90 μ. και ύψους 0.18 μ., χαρακτηρίζεται ως τμήμα κοσμήτη ή περιθύρου, χρονολογείται τον 6ο αιώνα και αποδίδεται σε εργαστήριο της Κωνσταντινούπολης⁴⁶. Από τη διακόσμησή του σώζεται ουρά παγωνιού και ελισσόμενος βλαστός αμπέλου, με φύλλα και βότρυς. Μεταξύ των ελίκων εικονίζεται λαγός να τρώει σταφύλι, ενώ στο άκρο της παράστασης τρυγητής με καλάθι (εικ. 20). Η σύμπτωση των εικονογραφικών θεμάτων που εικονίζονται στο γλυπτό του Μουσείου του Βερολίνου και σε εκείνο που περιγράφει ο Ν. Γλυκάς, αλλά και η σπάνια διάταξη της σύνθεσής τους

Εικ. 11. Παναγία, Ταξιάρχης Εφτακαμαριώτης, ιωνικό κιονόκρανο με επίθημα.

Εικ. 12. Άγιοι Θεόδωροι, ναΐσκος Αγίων Θεοδώρων: τμήμα θωρακίου.

πολεις 1845 (φωτ. ανάπτυωση Αθήνα 1978). Α. Μουστοξύδης - Β. Κουτλουμουσιανός, σ. 62· C. Fredrich, ό.π., σ. 99· Ch. Picard - A. J. Reinach, ό.π., σ. 324· Η. και Ι. Ανδρέου, ό.π., σ. 98. Στην ίδια

περιοχή βρίσκεται και ο ναΐσκος του Αγίου Δημητρίου, μετόχι παλιότερα της Μονής Σινά: Μ. Καράς, ό.π., σ. 213-214.

42. Ν. Γλυκάς, ό.π., σ. 6-7· C. Fredrich, ό.π., σ. 99· Ch. Picard - A. J. Reinach, ό.π., σ. 324, σημ. 2.

43. Ν. Γλυκάς, ό.π.

44. Ν. Γλυκάς, ό.π., σ. 6.

45. Βλ. παραπάνω σ. 351.

46. O. Wulff, *Altchristliche und mittelalterliche byzantinische und ita-*

Εικ. 13. Αγιοι Θεόδωροι, ναῖσκος Αγίων Θεοδώρων: αψίδα.

– παρά τη συχνότατη χρήση τους ως μεμονωμένων μοτίβων στην παλαιοχριστιανική εικονογραφία –, δεν πρέπει να είναι τυχαία.

Το γλυπτό του Μουσείου του Βερολίνου αγοράσθηκε το 1903, λίγα χρόνια δηλαδή μετά τη διάλυση του μουσείου της Μητρόπολης της Ίμβρου⁴⁷, και μάλιστα στην περιοχή των Δαρδανελλίων, μέσα στα όρια της οποίας βρίσκεται και το νησί.

Υπάρχουν μεγάλες πιθανότητες, πιστεύω, ο κοσμήτης του Μουσείου του Βερολίνου να αποτελεί τμήμα από το «ώραϊον ανάγλυφον» του Μητροπολίτη Νικηφόρου, παρά τις διαφορές των διαστάσεών τους⁴⁸. Και

αυτό, γιατί ως προς το μήκος η διαφορά είναι εύλογη, εφόσον στο τεμάχιο του Μουσείου του Βερολίνου διασώζεται μόνο το δεξιό τμήμα της παράστασης. Όσον αφορά δε τη διαφορά του ύψους, δεν αποκλείεται η διάσταση που παραδίδει ο Μητροπολίτης να είναι λανθασμένη. Ακόμη όμως κι αν δεν πρόκειται για το ίδιο εύρημα, παραμένει σημαντική η μαρτυρία ότι στην παλαιοχριστιανική Ίμβρο υπήρχε μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλος με ανάγλυφο διάκοσμο σπάνιας εικονογραφικής σύνθεσης, που όμοιά της απαντά σε ανάλογο μαρμάρινο μέλος Κωνσταντινουπολίτικης τέχνης⁴⁹.

lienische Bildwerke, Teil I: Altchristliche Bildwerke, Berlin 1909, σ. 21, αρ. 35· A. Effenberger - H. G. Severin, *Das Museum für spätantike und byzantinische Kunst. Staatliche Museen zu Berlin, Katalog*, Mainz 1992, σ. 120, αρ. 38.

47. Βλ. παραπάνω, σ. 351.

48. Βλ. παραπάνω.

49. A. Effenberger - H.G. Severin, ό.π.

Εικ. 14. Σχοινοῦδι, Παναγία στη «Γερακιά»: εντοιχισμένα θραύσματα γλυπτών.

Εικ. 15. Σχοινοῦδι, Παναγία στη «Γερακιά»: εντοιχισμένα θραύσματα γλυπτών, λεπτομέρεια.

Και τα άλλα όμως μαρμάρινα μέλη που παρουσιάστηκαν παραπάνω, χωρίς να είναι έργα εξαιρετικής τέχνης είναι αρκετά καλής ποιότητας. Ο αριθμός τους εξάλλου δεν είναι καθόλου ευκαταφρόνητος, αν μάλιστα λάβει κανείς υπόψη ότι πρόκειται για τυχαία ευρήματα και αν επιπλέον διαλογισθεί πόσα αντίστοιχα χάθηκαν όταν διαλύθηκε το μικρό μουσείο του Κάστρου και πόσα καταστράφηκαν τις τελευταίες δεκαετίες. Ανάμεσα στα γλυπτά που καταστράφηκαν πρόσφατα, ενδεικτικά για την ενδεχόμενη θέση μιας άλλης παλαιοχριστιανικής βασιλικής είναι αυτά που βρίσκονταν στο μη υφιστάμενο σήμερα εκκλησάκι του Αγίου Κηρύκου, στην ομώνυμη περιοχή της βορειοανατολικής ακτής του νησιού (εικ. 1). Όπως θυμούνται οι παλαιότεροι, στην αυλή του ναΐσκου υπήρχαν δύο μαρμάρινοι κορμοί κίωνων, σε πρόχειρη δε εκσκαφή που έγινε για διεύρυνση του υπαίθριου αυτού χώρου βρέθηκε μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφο σταυρό μέσα σε κύκλο, υποθέτω θωράκιο.

Τα ως τώρα δεδομένα, μολονότι ελλιπή και αποσπασματικά, παρέχουν μια σχετικά σαφή εικόνα για τις θέσεις που κατοικούνταν στην Ίμβρο κατά την παλαιοχριστιανική εποχή και μάλιστα από κοινότητες αρκετά εύρωστες οικονομικά, αφού είχαν τη δυνατότητα να εισάγουν μαρμάρινα μέλη από γειτονικές περιοχές, όπως η Θάσος και η Προκόννησος⁵⁰. Όπως εξάλλου μας πληροφορεί ένα κείμενο του 4ου αιώνα η «*Expositio totius mundi*», η Ίμβρος εξήγε υφάσματα από μαλλί αιγός⁵¹.

Αντίθετα για τους επόμενους αιώνες τα αρχαιολογικά δεδομένα είναι πενιχρά. Αν συνδυασθούν όμως με τις –έστω σπάνιες– μαρτυρίες των πηγών μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το νησί εξακολούθησε να κατοικείται και κατά τους λεγόμενους «σκοτεινούς» αιώνες.

Δεν γνωρίζουμε βέβαια αν οι θέσεις, που αναφέρθηκαν παραπάνω –παράκτιες είτε με θέα προς το πέλαγος– εξακολούθησαν να κατοικούνται, ούτε είναι γνωστό πότε ιδρύονται οι οχυροί οικισμοί που αναφέρονται σε κείμενα του πρώτου μισού του 15ου αιώνα⁵², των οποίων τα ερείπια σώζονται έως σήμερα.

Η Ίμβρος κατοικείται κατά τον 8ο αιώνα, όπως μαρτυρείται στη «Σύντομο Ίστορία» του Πατριάρχη Νικηφόρου⁵³. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που αντλούνται από το κείμενο, κατά τη διάρκεια σλαβικής επιδρομής στο Αιγαίο το έτος 776 αιχμαλωτίστηκαν από τα νησιά Σαμοθράκη, Ίμβρο και Τένεδο 2.500 κάτοικοι, τους οποίους εξαγόρασε αργότερα ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ε'. Το μοναδικό γνωστό εύρημα της εποχής αποτελεί ένα μολυβδόβουλλο του παραφύλακος Αβύδου Θεοπίστου, που αναφέρει ο Fredrich⁵⁴.

Για τους επόμενους αιώνες οι μαρτυρίες τόσο από τις πηγές όσο και από τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι ελάχιστες, παρόλο που το νησί, τμήμα του θέματος Αιγαίου Πελάγους, περιλαμβάνεται στις βάσεις του Βυζαντινού στόλου⁵⁵. Ανάμεσα στα ευρήματα της περιόδου αυτής είναι ένας σόλιδος της εποχής του Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου με χρονολογία κοπής 923-931⁵⁶, καθώς και τα μαρμάρινα θωράκια –ακέραιο και τμήματα– αναχρησιμοποιημένα στην πλακόστρωση του δαπέδου του ναού της Αγίας Μαρίνας του Κάστρου (εικ. 19). Είναι κατασκευασμένα από λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο και φέρουν διακόσμηση χαρακτηριστική μιας ομάδας θωρακίων του 10ου-11ου αιώνα: ρόμβους, που σχηματίζονται από τριπλές ταινίες και ενώνονται με κόμβους με το πλαίσιο, και ρόδακες στο εσωτερικό των ρόμβων και στα γωνιαία τρίγωνα⁵⁷. Προέρχονται πιθανότατα από κάποιο ναό του Κάστρου, ο οποίος εξακολούθησε να αποτελεί και κατά

50. Το μάρμαρο των περισσότερων γλυπτών είναι λευκό, χονδρόκοκκο, χαρακτηριστικό της Θάσου, από το οποίο είναι κατασκευασμένα και πολλά αρχαία μέλη (Α. Conze, ό.π., σ. 82). Δεν λείπει επίσης και το προκοννησιακό, με τις χαρακτηριστικές φλεβώσεις (βλ. παραπάνω, σ. 355).

51. J. Rougé (ed.), «*Expositio totius mundi et gentium*», *Sources Chrétiennes* 124 (Paris 1966), σ. 206. Νομίζω πως αξίζει να αναφερθεί εδώ ότι στην Ίμβρο, όπου ο αγροτικός χαρακτήρας της οικονομίας και οι μέθοδοι παραγωγής είχαν μείνει αναλλοίωτα επί αιώνες, συνεχιζόταν ως τα μέσα περίπου του αιώνα μας η παράδοση της κατασκευής υφασμάτων εξαιρετικής ποιότητας από γιδόμαλλο, από ειδικούς τεχνίτες, τους λεγόμενους «μουτάφηδες».

52. Βλ. παρακάτω σ. 365.

53. Νικηφόρου, *Ίστορία Σύντομος*, Βόννη 1897, σ. 86.

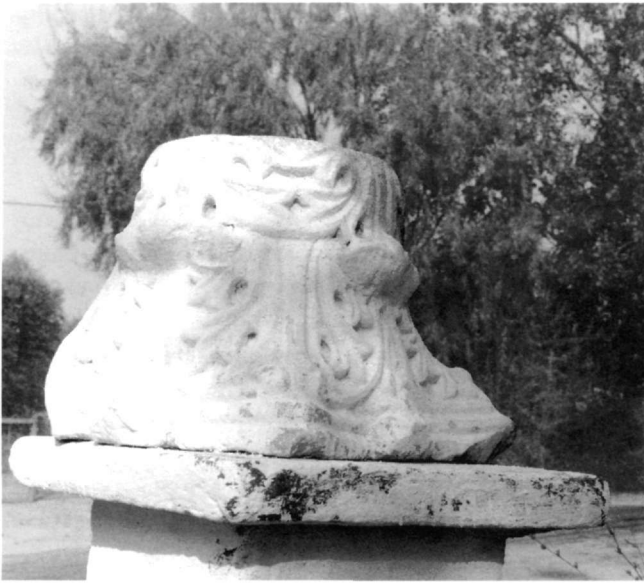
54. C. Fredrich, ό.π. (σημ. 5) σ. 108. Στην επιγραφή του μολυβδό-

βούλλου αναγράφεται +ΘΕΟΠΙΣ | ΤΩ ΠΑΡΑ | ΦΥΛΑΚΙΑ | ΑΒΥΔΟΥ +. Ίδια ακριβώς επιγραφή υπάρχει και στον οπισθότυπο μολυβδοβούλλου της Συλλογής Ζάκου που χρονολογείται τον 8ο αιώνα: G. Zacos - A. Vegler, *Byzantine Lead Seals*, I/II, Basel 1972, σ. 1978, αρ. 2552.

55. E. Malamut, *Les îles de l'empire byzantine, VIII-XII siècles*, τόμ. I, Paris 1988, σ. 320· H. Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre, La politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Bibliothèque Byzantine, Études 5, Paris 1960, σ. 78, 90.

56. Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, τόμ. III/II: Basil I to Nicephoros III, σ. 546, βλ. Class VII, πίν. XXXVI 7.3. Το νόμισμα που βρέθηκε στην ευρύτερη περιοχή του Κάστρου ανήκει σε ιδιώτη.

57. Παραδείγματα του τύπου αυτού βλ. Ν. Δημητρακόπουλου-Σκυλογιάννη, «Ανάγλυφα θωράκια από το Βυζαντινό Μουσείο»,

Εικ. 16. Σχοινοῦδι, είσοδος αγροτικών φυλακών: κορινθιακό κιονόκρανο.

Εικ. 17. Σχοινοῦδι, είσοδος αγροτικών φυλακών: κορινθιακό κιονόκρανο.

τη βυζαντινή εποχή το σημαντικότερο κέντρο του νησιού⁵⁸. Βυζαντινή φάση εξάλλου πρέπει να διασώζει και ο ναῖσκος του Ταξιάρχη Εφτακαριώτη στην περιοχή της Παναγίας⁵⁹, η οποία όμως δεν είναι δυνατόν να χρονολογηθεί χωρίς συστηματική έρευνα.

Ως προς την εκκλησιαστική κατάσταση στο νησί εξακολουθεί και κατά τη βυζαντινή περίοδο η ίδια σιγή των πηγών, που παρατηρείται κατά την παλαιοχριστιανική εποχή. Μόνον στις αρχές του 11ου αιώνα⁶⁰ η Ίμβρος ανακηρύσσεται σε πατριαρχική εξουσία, για να προαχθεί πολύ αργότερα, το 1397, σε αυτοτελή αρχιεπισκοπή⁶¹.

Πα το διάστημα που μεσολαβεί από τον 11ο έως τα μέσα του 14ου αιώνα δεν είναι γνωστά ευρήματα, αλλά ούτε και ιδιαίτερες μνείες των πηγών⁶². Μία ενδιαφέρουσα πληροφορία για το νησί αναφέρει ο Νικηφόρος Γρηγοράς: κατά τον εμφύλιο πόλεμο ανάμεσα στον αυ-

τοκράτορα Ιωάννη Ε' Παλαιολόγο και τον Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνό, στα μέσα περίπου του 14ου αιώνα, ο πρώτος «διέβη» από την Ίμβρο, όπως και από τα υπόλοιπα νησιά του Βορείου Αιγαίου για να στερεώσει την πίστη των υπηκόων του σ' αυτόν. Αργότερα ακολούθησε ο Καντακουζηνός, για να παρασύρει τους νησιώτες με το μέρος του, χωρίς όμως αποτέλεσμα⁶³.

Εκτενέστερες πληροφορίες για το νησί υπάρχουν στα Πρακτικά των μονών του Αγίου Όρους, από όπου μαθαίνουμε ότι στην Ίμβρο υπήρχαν ήδη πριν από τα μέσα του 14ου αιώνα τρία μοναστήρια, μετόχια της μονής Μεγίστης Λαύρας: του Αγίου Κωνσταντίνου, του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, το ονομαζόμενο «Καλάμιον» και του Αγίου Γεωργίου το καλούμενο «Καστελινόν», «ὅπερ εὑρίσκεται περὶ τὸ Κάστρον τῆς Μεσοράχης»⁶⁴. Από τα τρία αυτά μετόχια⁶⁵ σημαντικότερο ήταν του Αγίου Κωνσταντίνου στο Ροξάδο (εικ. 1), πε-

ΔΧΑΕ ΙΓ' (1985-86), σ. 157-173.

58. Ο Μ. Καράς (ό.π., σ. 217) αναφέρει, χωρίς όμως να μνημονεύει την πηγή της πληροφορίας, ότι η Αγία Μαρίνα «ἐκτίσθη πλησίον τῆς παλαιότερον ὑφισταμένης βυζαντινῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀγίων Θεοδώρων».

59. Βλ. παραπάνω σ. 353.

60. Μ. Καράς, ό.π., σ. 82.

61. J. Darrouzès, *Recherches sur les οφείκια de l'église byzantine*, Paris 1970, σ. 479· Μ. Καράς, ό.π. (σημ.) σ. 85.

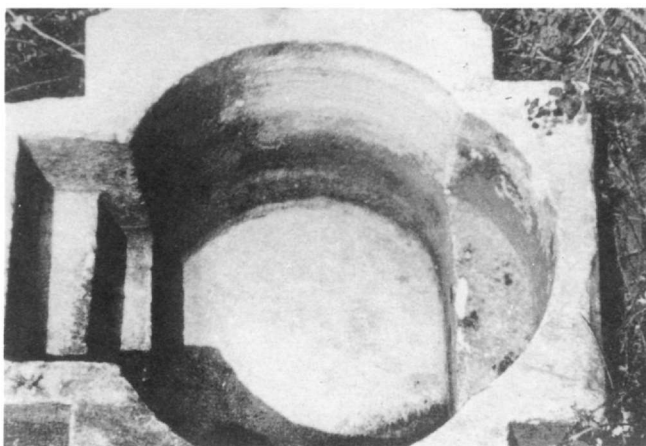
62. Κατά τη διάρκεια της Λατινοκρατίας η Ίμβρος, όπως και τα

παράλια της Προποντίδας, ανήκε στο λατινικό βασίλειο της Κωνσταντινούπολης και διοικείτο από τους δούκες της Καλλίπολης: Ν. Ανδριώτης, ό.π., σ. 20· H. Ahrweiler, ό.π., σ. 309.

63. Νικηφόρος Γρηγοράς, *Βυζαντινή Ιστορία* (Βόννη 1855) III, 226, 237.

64. P. Lemerle - A. Guillou - N. Svoronos - D. Papachryssanthou, «Actes de Lavra III. De 1329 à 1500», *Archives de l'Athos X* (Paris 1979), σ. 73-74, 149-163. «Actes de Lavra IV», *Archives de l'Athos XI* (Paris 1982), σ. 149.

65. Πα τα μετόχια αυτά που διαλύθηκαν το 1943 από την Τουρκική

Εικ. 18. Αυλάκι, ναῖσκος Αρχαγγέλων: μαρμάρινη κολυμβήθρα βαπτιστηρίου.

Εικ. 19. Κάστρο, Αγία Μαρίνα: θωράκιο αναχρησιμοποιημένο στο δάπεδο του ναού.

ριοχή με εντυπωσιακά αρχαία ερείπια⁶⁶. Δεν γνωρίζουμε ποιά ήταν η αρχική μορφή του καθολικού της μονής, στο μονόχωρο όμως εκκλησάκι, που αντικατέστησε προφανώς τον αρχικό ναό, υπήρχαν μαρμάρινα μέλη μεταξύ των οποίων χριστιανική επιγραφή και κιονόκρανα «βυζαντινά»⁶⁷. Φυσικά δεν είναι δυνατό να γνωρίζουμε πότε ακριβώς χρονολογούνται αυτά τα ευρήματα, ούτε αν πριν από την ίδρυση της μονής υπήρχε στην περιοχή παλαιότερη εκκλησία, έχει όμως σημασία ότι το μοναστήρι ιδρύθηκε σε θέση που κατοικήθηκε κατά την αρχαιότητα και πιθανόν και κατά την παλαιοχριστιανική εποχή. Το ίδιο συμβαίνει και με τις θέσεις των άλλων δύο μοναστηριών, του Ταξιάρχη στο Καλάμι, και του Αγίου Γεωργίου⁶⁸.

Ο Ιωάννης Ευγενικός, που αναφέραμε στην αρχή, μετά από τη λυρική περιγραφή της τοποθεσίας και της φυσικής καλλονής της Ίμβρου, μας πληροφορεί ότι υπάρχουν στο νησί δύο πόλεις, προστατευμένες με απόρθητα τείχη, μια στο βόρειο και μια στο νότιο τμήμα του, ενώ μια τρίτη μικρότερη βρίσκεται στο μέσον. Η πρώτη πόλη ταυτίζεται με το Κάστρο και η δεύτερη

Εικ. 20. Μουσείο Βερολίνου, κοσμήτης αριθμ. 3064 (από Effenberger-Severin).

με το Παλιόκαστρο, που διασώζουν και οι δύο ακόμα επιβλητικά τα τείχη τους (εικ. 1, 21-22). Η τρίτη πόλη που αναφέρει ο Ευγενικός εικάζεται ότι βρισκόταν στην Αρασιά, νότια του χωριού των Αγίων Θεοδώρων, όπου σώζονται ίχνη οχύρωσης, δεξαμενή νερού και λείψανα αρχιτεκτονικών μελών (εικ. 1)⁶⁹.

Σε άλλο κείμενο, επίσης του 15ου αιώνα, που περιλαμβάνεται στον κώδικα 18298 της Βιβλιοθήκης του Μονάχου⁷⁰ αναφέρεται ότι στην Ίμβρο υπάρχει μια μικρή πόλη, πέντε κάστρα και είκοσι χωριά. Ως πόλη ασφαλώς εννοείται η πρωτεύουσα –το σημερινό Κάστρο–

κυβέρνηση, βλ. Μ. Καρά, ό.π., σ. 211-212.

66. Τα ερείπια που σώζονται σε αρκετό ύψος ανήκουν πιθανόν σε τεχνητό φράγμα ή οχύρωση: C. Fredrich, ό.π., σ. 96-98· Ν. Ανδριώτης, ό.π., σ. 14-16· Η. και Α. Ανδρέου, ό.π., σ. 97.

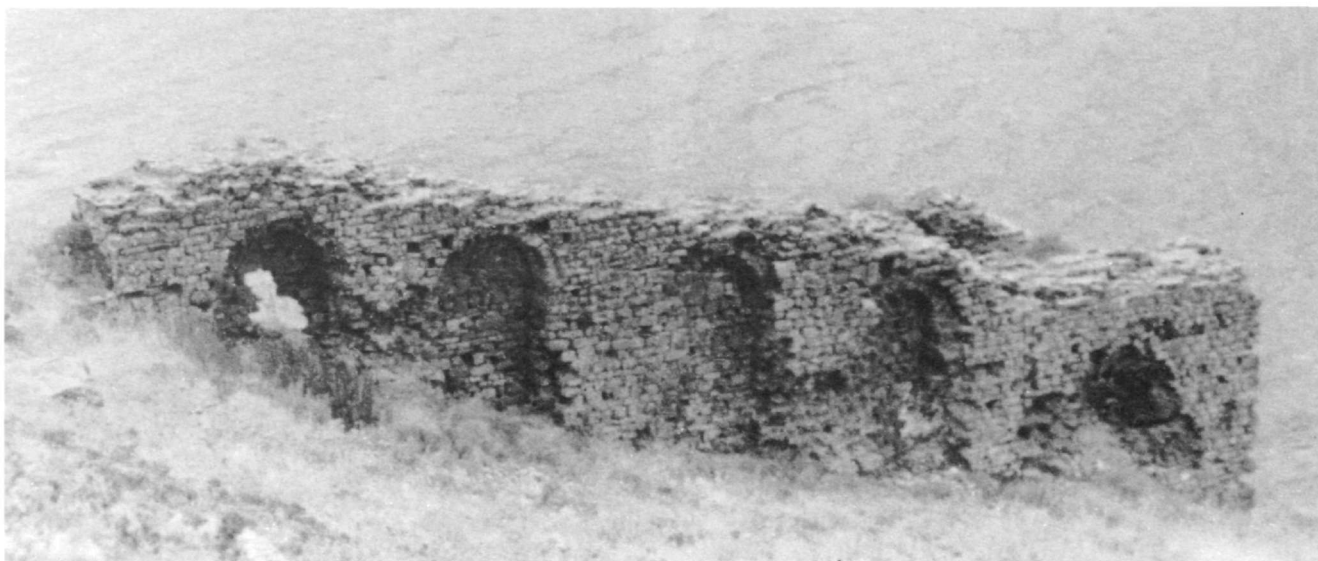
67. Οι πληροφορίες στους Ch. Picard - A.J. Reinach, ό.π., σ. 322, σημ. 4. Στην ίδια σημείωση οι συγγραφείς αναφέρουν ότι όμοια κιονόκρανα βρίσκονταν και στο εκκλησάκι των Αγίων Αποστόλων της ίδιας περιοχής, για το οποίο κάνουν λόγο στη σελίδα 321.

68. Και τα δύο μοναστήρια βρίσκονται στη νοτιοδυτική πλευρά

του νησιού, όπου σημειώσαμε ήδη την ύπαρξη παλαιοχριστιανικών ευρημάτων (βλ. παραπάνω, σ. 8 κ.ε.) και όπου επίσης βρίσκεται ο οχυρός οικισμός του Παλιόκαστρου (βλ. παρακάτω).

69. A. Conze, ό.π., σ. 80, 90· C. Fredrich, ό.π., σ. 83· A. Philippson, ό.π., σ. 223.

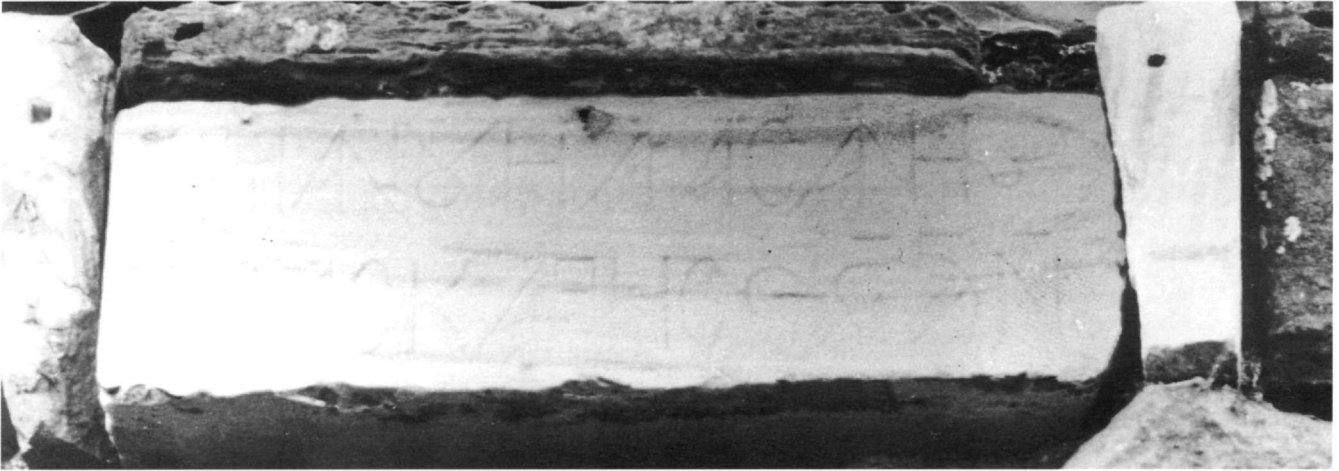
70. Το κείμενο με τίτλο «Terre hodie Grechorum et dominia secularia et spiritualia ipsorum» (Υπόμνημα περί τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ἐκκλησιῶν) δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Σ. Λάμπρο στὸν ΝΕ 7(1910), σ. 363.

Εικ. 21. Κάστρο, τμήμα του φρουρίου.

Εικ. 22. Παλιόκαστρο, τμήμα οχύρωσης.

Εικ. 23. Κάστρο, επιγραφή Μανουήλ Ασάνη στον ανατολικό πύργο του φρουρίου.

Εικ. 24. Πύργος, τμήμα οχύρωσης.

τα δε χωριά προφανώς ανταποκρίνονται στους μικρούς αγροτικούς οικισμούς που υπήρχαν στο νησί και κατά την πρώιμη μεταβυζαντινή εποχή⁷¹.

Πόσα όμως από τα φρούρια μπορούν να ταυτισθούν; Από αυτά που σώζονται σήμερα σημαντικότερο οχυρό

αποτελεί ο Πύργος (εικ. 24)⁷², στην ομώνυμη περιοχή, όπου υπάρχουν και λείψανα οικισμού⁷³, ενώ από την οχύρωση στη θέση «Καστράκι» υπάρχουν μόνον ίχνη⁷⁴. Έναν ακόμη μεσαιωνικό πύργο αναφέρει ο Conze, στη θέση «Μπάλος» κοντά στο ακρωτήριο του Κεφάλου, όπου επίσης σώζονται και ερείπια οικισμού⁷⁵.

Πρόβλημα παραμένει βέβαια η εποχή ανέγερσης των φρουρίων αυτών. Το μόνο στοιχείο που διαθέτουμε αυτή τη στιγμή είναι ορισμένες επιγραφές που αναφέρονται στις οικοδομικές φάσεις των τειχών του Κάστρου, από τις οποίες η αρχαιότερη είναι του 1392, ενώ η τελευταία του Ιωάννου Ροντακηνού του 1456⁷⁶. Συγκινητική λεπτομέρεια σχετικά με το θέμα είναι η διήγηση του Κυριακού Αγκωνίτη, ο οποίος επισκέφθηκε την Ίμβρο λίγα χρόνια πριν από την Άλωση, το 1444. Φθάνοντας στην πρωτεύουσα του νησιού, στην «Παλαιόπολιν», όπως την ονομάζει, με τη συνοδεία του ιστορικού Κριτόβουλου, συνάντησε τον κυβερνήτη του νησιού Μανουήλ Ασάνη που επισκεύαζε τα τείχη του φρουρίου⁷⁷. Με τις επισκευές αυτές σχετίζεται και η μαρμαρίνη επιγραφή που εντοιχίσθηκε στον ανατολικό πύργο της οχύρωσης⁷⁸, όπου και παραμένει έως σήμερα (εικ. 23).

71. Μ. Καραός, ό.π., σ. 48· Γ. Ξεινός, ό.π., σ. 591.

72. Για τη φωτογραφία αυτή καθώς και για εκείνες της κολυμβήθρας βαπτιστηρίου και της οχύρωσης του Παλιόκαστρου (εικ. 18 και 22) ευχαριστώ τη φίλη συμπατριώτισσα κ. Β. Ξεινού.

73. Α. Conze, ό.π., σ. 102.

74. Α. Conze, ό.π.

75. Α. Conze, ό.π., σ. 95.

76. Λεπτομερής δημοσίευση των επιγραφών βλ. C. Asdracha, «Inscriptions byzantines de la Thrace orientale et de l'île d'Imbros (XII-XV siècles). Présentation et commentaire historique», *ΑΔ* 43 (1988) Μελέτες, σ. 270-286.

77. E.W. Bodnar - Ch. Mitchell, *Cyriacus of Ancona's journeys in Propontis and the Northern Aegean 1444-1445*, Philadelphia 1976, σ. 36.

78. C. Asdracha, ό.π., σ. 274-276, αρ. 36.

Evgenia Chalkia

EVIDENCE CONCERNING EARLY CHRISTIAN AND BYZANTINE IMBROS

The geographical location of Imbros at the entrance to the Hellespont and on the ancient sea lane from southern Greece to the Euxine Pontus, was decisive for its fortune from antiquity to modern times. It is no accident that the Athenians established a colony of cleruchs here in the early 5th century BC., nor that it was ceded to Turkey by the Treaty of Lausanne, in 1923, so giving that country control of the Hellespont.

The evidence presented here concerns sites of mainly Early Christian monuments that have been noted both on the coast and in the hinterland, by archaeologists who visited and toured Imbros in the late 19th and the early 20th century, as well as in my own fieldwork. Unfortunately we know nothing about the form of these monuments since no systematic excavation or archaeological survey has been conducted on the island. However the sculpted architectural members collected indicate that there were organized Christian communities on Imbros in the 5th and 6th centuries, with notable buildings for worship.

We learn from the Synekdemosis of Hierokles that in this period the island belonged to the province of Greece or

Achaea, capital of which was Corinth. However, nothing is known about the ecclesiastical situation on the island before the 11th century, when it was declared a patriarchal exarchate, to be promoted to an independent bishopric, in 1397.

Information about the island during the Middle Byzantine period is scant; mention in the sources is rare and the archaeological data are negligible. There are however testimonies that Imbros — part of the thema of the Aegean Sea — continued to be inhabited and was one of the bases of the Byzantine navy.

The situation is clearer for the final centuries of the Empire. We learn from texts that before the middle of the 14th century there were three monasteries on the island, dependencies (metochia) of the Great Lavra on Mount Athos, while 15th-century sources mention three fortified towns, which certainly existed before, in the north, south and centre of the island. The first two are confidently identified as the settlement of Kastro, at the homonymous village, and Paliokastro, south of Schoinoudi, since their impressive ruins still stand.